

Aspecte ale traducerii la Dosoftei

Mădălina ANDRONIC-UNGUREANU

*L'ouvrage a pour but la discussion d'un ancien texte roumain, **Parimiile preste an**, publié par Dosoftei, Mitropolit de la Moldavie, à Iași, en 1683. À côté des fragments bibliques (**parimii**), on trouve ici quelques hymnes traduits du slavon dont l'original est aussi reproduit par Dosoftei, ce qui nous permet de suivre une manière assez insolite de traduction: Dosoftei préserve **la forme** du texte, conformément au principe de la traduction littérale général à l'époque, mais il essaie à la fois reconstituer **le sens** du texte dans des fragments explicatifs qui accompagnent la traduction proprement-dite. Notre but est de souligner quelques modalités de réalisation cette reconstruction du sens.*

Parimiarul reprezintă o culegere de pericope biblice, alese în cea mai mare parte din *Vechiul Testament*, din cărțile profeților (dar nu numai), destinate lecturii în timpul vecerniei la sărbătorile de peste an; este alcătuit dintr-o parte mai amplă, destinată sărbătorilor cu dată schimbătoare (parte în care pericopele biblice apar în continuitate de la o zi la alta) și o a doua, ceva mai redusă, destinată sărbătorilor fixe, unde pericopele sînt grupate tematic. Se știu puține lucruri despre prezența acestui tip de carte în cultura română; singura ediție tipărită îi aparține lui Dosoftei (Iași, 1683); în afară de aceasta, s-a păstrat un mic număr de manuscrise care conțin traduceri ale parimiilor, complete sau fragmentare¹; toate sînt ulterioare *Parimiilor preste an*, poate cu excepția unui manuscris găsit în turnul Bisericii „Sfîntul Nicolae” din Șcheii Brașovului. De altfel, parimiarul a avut un destin aparte și în culturile greacă și slavonă: apărut, probabil, în jurul secolului al VIII-lea, la Constantinopol, a circulat în manuscris (cu excepția unei ediții fragmentare publicate la Veneția, în 1595), pînă în secolul al XVI-lea, cînd copierea sa încetează deoarece conținutul său se suprapunea cu cel al altor cărți de cult (triod, minei, penticostar). În slavonă, acest tip de lecționar a fost tradus, probabil, în secolul al IX-lea și a circulat tot în copii manuscrise pînă în secolul al XVI-lea, cînd copierea sa încetează din aceleași motive. Abia în 1894 a apărut, la Sankt Petersburg, o ediție comemorativă: *Parimijnik: siest' sobranie Parimii na vse leto* și a fost inițiată publicarea, în mai multe volume, a unei ediții după codicele Grigorovich, cel mai vechi parimiar slavon păstrat, care datează din secolele al XII-lea - al XIII-lea: *Grigorovichev parimejnik: v slichenii s drugimii*

¹ Pentru descrierea acestor manuscrise, v. G. Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei*, vol. 1-5.

parimeinikami (Moscova, 1894-1904)². Se pare că parimiarul este utilizat și astăzi în biserica din Bulgaria.

Așadar, singurul parimiar tipărit din cultura română îi aparține lui Dosoftei și se înscrie, firesc, în programul coerent de traducere a cărților de cult în limba română pe care îl inițiase mitropolitul moldovean. Titlul său complet este *Parimiile preste an, tipărite cu porunca mării sale prealuminatului întru Iisus Hristos Ioan Duca Voevoda, cu mila lui Dumnădzău Domn Țării Moldovei și Ucrainei, cu poslușaniia smeritului Dosoftei Mitropolitul, în tiparnița țării ce ne-au dăruit svinția sa părintele nostru fericit Ioachim, patriarhul de slăvita patrierșia a Moscului, milostivul Dumnădzău să-l blagoslovască. Vă leat 7191, measeș octomvrie, 7 dni*. În general, structura sa este cunoscută; textul a atras mai ales atenția specialiștilor care s-au ocupat de aspectele poetice ale operei lui Dosoftei discutând, în acest context, și Poemul cronologic al domnilor Moldovei (I 2r-4v) sau traducerea din latină a poemului care cuprinde prorocirea Sivilei Eritreia.

Una dintre problemele specifice ale cercetării acestui text se referă la sursele pe care le-a urmărit mitropolitul; printre ipotezele emise în cercetările puține (și parțiale) care i-au fost consacrate pînă acum, cea mai cunoscută este aceea a lui N. A. Ursu, după care Dosoftei, autorul reviziei traducerii Vechiului Testament efectuată de Nicolae Milescu și păstrată în Ms. 45 BAR, a inclus în parimiarul său fragmente biblice extrase din traducerea pe care o revizuiuse; pe de altă parte, E. Munteanu, după o comparație între cartea lui Iona din Ms. 45 și versiunea sa (integrală) din parimiar, tinde să infirme opinia lui N. A. Ursu și presupune că parimiarul a fost alcătuit după un exemplar slavon.

Trebuie remarcat faptul că, oricare ar fi fost sursa traducerii sau modelul pe care îl urmează, Dosoftei le depășește, parimiarul său reprezentînd un colaj de texte în care pericopelor biblice propriu-zise, care constituiau conținutul tradițional al parimiarelor grecești și slavone (și, de altfel, și al celor românești păstrate în manuscris), li se adaugă imnuri și fragmente originale (tîlcuiri ale cîntărilor sau versuri). În ciuda caracterului său singular și a interesului manifestat de specialiști față de scrierile lui Dosoftei, nu există încă o ediție critică a parimiarului de la 1683, astfel încît conținutul său, textul propriu-zis, este puțin cunoscut.

Există, așadar, în structura *Parimiarului* mai multe tipuri de texte, a căror observare pune în evidență mai multe tipuri de abordare a actului traducerii:

a. pericopele biblice, asupra cărora discuția rămîne deschisă, dată fiind lipsa informațiilor despre sursa traducerii;

b. fragmente de literatură oraculară, de fapt prelucrări după *Divinae Institutiones* de Lactantius Firmianus (combinații de fragmente rezumative și fraze sau fragmente de fraze traduse, avînd ca temă judecata finală), a căror prezență în *Parimiar*, imediat înaintea Canonului la Buna Vestire, este justificată tematic;

c. poemul ce cuprinde prorocirea Sibilei Eritreea, tradus din latină cu

² J. Miller, *The Old Testament of Byzantine Christianity?*, în *The Old Testament in Byzantium*, Edited by Paul Magdalino and Robert Nelson, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2010, p. 64.

respectarea principiului literalității și reprodus alături de original, în tehnica interlineară;

d. trei imnuri (canoane) dedicate Învierii, Înălțării și Cinzecimii, de o întindere apreciabilă (cîteva zeci de pagini), traduse din slavonă, a căror cercetare din punctul de vedere al metodei de traducere este profitabilă, avînd avantajul că sînt reproduse alături de originalul slavon, în fragmente succesive sau în coloane paralele.

Dintre toate aceste tipuri de texte (amintim că din structura tradițională a parimiarului fac parte doar pericopele biblice), ne-am oprit asupra imnurilor, opțiune la baza căreia a stat avantajul amintit, al reproducerii originalului slavon.

*

Definiția traducerii („Translating consists in reproducing in the receptor language the closest natural equivalent of the source language message, first in terms of meaning and secondly in terms of style”³) scoate în evidență conflictul dintre forma și fondul textului pe care trebuie să-l rezolve traducătorul. Analiza istoriei traducerilor arată faptul că, de-a lungul vremurilor, acest conflict a fost rezolvat în maniere diferite: favorizînd mai ales forma, în epoca veche, sau fondul (adică vizînd receptarea mesajului), în cea modernă. Pornind de la acest conflict, se vorbește despre existența mai multor tipuri de traducere: 1. literală, 2. arhaizantă, 3. apropiată semantic și formal de original (dar cu note și comentarii), 4. liberă⁴, grupate în mod curent în două mari categorii: cea a traducerii literale și cea a traducerii libere (interpretare a textului), între care există mai multe grade de realizare.

Dificultatea pe care o întîmpină traducătorul textului sacru este cu atît mai mare, cu cît el trebuie să ia în considerare și necesitatea „salvării sacralității textului tradus”⁵; se impune, așadar, utilizarea metodei traducerii literale (singura care pare posibilă în astfel de condiții) prin considerarea cuvîntului drept unitatea minimală a traducerii și încercarea de echivalare 1:1 a originalului. Aici intervine realitatea incompatibilității dintre structurile lexicale și sintactice ale limbilor care intră în contact în actul traducerii, generîndu-se astfel un text care prezervă forma textului model, dar al cărui conținut este, de cele mai multe ori, obscur. Depășind etapa traducerilor vechi de texte, care omiteau din discuție instanța receptorului, acordînd înțietate formei, Dosoftei, ca și alți traducători ai textelor religioase din perioada veche⁶, încearcă să restituie ambele dimensiuni ale textului, cel puțin în cazul de față: dimensiunea formală, care este riguros reconstituită în limba română prin

³ Eugene Nida, Taber, Charles, *The theory and practice of translation*, p. 10.

⁴ Eugene Nida, *Towards a science of translating*, p. 156.

⁵ Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, p. 14.

⁶ Importanța procedurii glosării pentru traducerile religioase din epoca veche este subliniată de Alexandru Gafton care, inventariind numeroase exemple excerptate din traduceri din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, conturează o clasificare a tipurilor de glose în funcție de scopul urmărit și de componenta textuală care determină acest procedeu (incompatibilitatea dintre limbi, receptorul sau, uneori, destinatarul); cf. Al. Gafton, *Considerații asupra rolului gloselor în vechile texte românești și Traducerea ca literă și glosa ca spirit*.

echivalarea literală, și dimensiunea conținutului, a sensului textului tradus, reconstituită prin pasaje explicative pe care el le denumește *tîlcuri* și care, de fapt, reprezintă niște glose ample (în cazul în care considerăm că unitatea glosată este constituită de conținutul global al pasajului tradus și, în același timp, și de sintagmele componente), în care este aplicat adesea procedeul parafrazării. Se poate spune, așadar, că dacă traducerea urmărește redarea textului în litera sa, pasajul explicativ (*tîlcul*) reconstruiește spiritul acestuia⁷; *tîlcurile* fac parte efectiv, prin intenție și efect, din traducere⁸.

*

Se pot distinge în canoanele din *Parimiile preste an*, așadar, două modalități de apropiere de textul-sursă: una dominată de principiul literalității, în care atenția se focalizează asupra textului însuși, în care cuvîntul este considerat drept unitatea minimală care trebuie transferată dintr-un sistem lingvistic în altul; rezultatul este prezervarea formei originalului, în detrimentul sensului; și o a doua atitudine (echivalare dinamică, în termenii lui E. Nida), în care traducătorul, focalizîndu-și atenția spre receptor, are în vedere textul ca întreg, mai precis, echivalarea în limba traducerii a sensului acestuia. Încercări de restituire a sensului în traduceri epocii vechi a românei literare au mai fost semnalate, sub forma gloselor de diverse tipuri, frecvente în texte și cărora și s-au consacrat cîteva studii⁹; în *Parimiile preste an*, însă, fenomenul este mult mai amplu, consecvent și vizează nu doar nivelul lexical al limbii, ci și pe cel sintactic și sensul textului considerat ca întreg. Aceste *tîlcuri* pot fi considerate, de fapt, ca făcînd parte din traducerea propriu-zisă, dacă le privim ca pe niște încercări de restituire a sensului/spiritului textului tradus, alături de prezervarea formei/ literei acestuia, prin traducerea literală.

*

O problemă generată de prezența acestor fragmente explicative constă în a stabili dacă ele sînt originale, adică reprezintă comentarii ale lui Dosoftei, sau sînt traduceri ale unor comentarii ce vor fi însoțit textul slavon al cîntării. Impresia generală lăsată de aspectul sintactic și lexical al acestor fragmente constituie, pentru Eugen Munteanu, argumentul că ele i-ar aparține chiar lui Dosoftei: „După toate aparențele, aceste *tîlcuri* nu sînt traduceri, ci redactări originale ale lui Dosoftei sau, cel mult, prelucrări libere după diferiți Părinți ai Bisericii și alți scriitori ecleziastici. Aspectul «curat» și cursiv al exprimării, raritatea relativă a xenismelor, a calcurilor și a derivatelor ad hoc, sintaxa elevată, dar mai puțin marcată de distorsiunile «manieriste» din pasaje traduse constituie împreună o dovadă în plus asupra caracterului intenționat artificial al acestora din urmă”¹⁰ – și,

⁷ Cf. și Al. Gafton, *Traducerea ca literă și glosa ca spirit*, p. 7.

⁸ *Tîlcurile* din *Parimiar* sînt discutate succint de Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, p. 180-181, care scoate în relief cursivitatea limbajului acestora, prin contrast cu aspectul lexical și sintactic greoi al pasajelor traduse.

⁹ Pentru tipologia gloselor, ca și pentru bibliografia asupra acestei probleme, cf. Alexandru Gafton, *Considerații asupra rolului gloselor în vechile texte românești*.

¹⁰ Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, p. 180.

am adăuga, asupra caracterului lor de text original. Pe lângă argumentul menționat, legat de diferența dintre aspectul textelor traduse cu originalul alături și cel al tâlcurilor, mai menționăm însuși faptul că tâlcul nu este *un alt text*, ci o reconstruire a textului tradus din slavonă, o restructurare a sa în sensul apropierii de specificul sintactic și lexical al limbii române și al focalizării asupra sensului sau, de multe ori, o expansiune a textului prim. La aceasta se adaugă explicațiile asupra unor figuri de discurs, pe care este foarte puțin probabil ca Dosoftei să le fi găsit într-o carte de cântări religioase în slavonă (*Aicea aduce din cuvintele prorocului Isaiei poetîcul și face un feali oarecare de înfățărare, prosopoporian, și dzîce să picureadze sau să stropască preste noi de sus nuorii bucurie și veselie veacinică, III 87^v*); menționarea echivalențelor unor termeni în latină, greacă și română (*fînța să cheamă lătineaste substanție, greceaste usia, rumîneaste fînță, III 94^r*); încercările repetate de echivalare a unor sintagme în română, prin care pare că Dosoftei încearcă să înlătore neajunsul nespecializării și al impreciziei termenilor (*tu ești Dumnădzău din Dumnădzău, oios ex oiu, ІАКВЬ ИЗ ІАКВВАЗ^е, cum din cum, sau așea dintr-așea, sau hiriș din hiriș, III 110^v*). De asemenea, caracterul de comentariu original al acestor fragmente este susținut și de utilizarea unor termeni împrumutați din greacă sau din latina savantă (*retoric*), a căror selecție ar fi fost improbabilă în cazul în care Dosoftei ar fi tradus un comentariu în slavonă.

*

Pentru ilustrarea considerațiilor de mai sus, ca și pentru urmărirea mai precisă a rolului acestor fragmente explicative, reproducem mai jos un asemenea pasaj (din canonul la Înălțare), însoțit de traducerea literală și de tâlc:

Гѣспителю въ ѣж въмѣри людіи ногами немѣкрънами наста вѣлѣтомѣ и фараўна
въсе войисвомѣ попопашомѣ томѣ едіномѣ въспоймѣ іакв прослѣвисѣ.

Spășitoriului Dumnădzăului căruia în mare poporul cu picioare neudate au povățat și pre Faraon cu toată oastea ce-au înecat, acelu singurului să-i cântăm, că s-au proslăvit.

Tâlc:

Aceasta o cântă poetîcul, adecă tvorețul, făcătoriul canoanelor, din cîntecul lui Moisi, peasna cea dintăi de la stihologhii, unde dzîce: „Să cântăm Domnului slăvit ce să proslăvi, calul și călărețul au aruncat în mare!”, c-au înecat Dumnădzău pre trufașul și sămățul, pre faraon și toată oastea lui și telegele ceale de her cu armată cum era pre-atunce, de ieșiia la război cotigă pre 2 roate, coșul de oțal cu 2 cai și din coș zvîrliia cu fușturi ascuțite viteajii de trecea prin platoșe. Cu război tare ca acela au mărs faraon după mișeii izrailteani pedestri și fără arme și cu croșnele în cîrcă. Pentr-aceaea Dumnădzău au smerit pre sămățul Faraon, căce cutedză împotriva lui Dumnădzău a ieși asupra mișeilor izrailteani, că le-au audzît de rugă de pedeapsă în vreme lungă și i-au izbăvitu-i. Deci și noi, creștini, să-i cântăm cîntec de izbîndă lui Hristos ce ne-au izbăvit de Faraon, de diavol și de Eghipet, de iad și ne-au petrecut prin apa svîntului botedz și într-însă au necat toată putearea păcatelor (III 76^r-76^v).

Principalul *neajuns* traducerii literale (prin raportare la capacitatea de înțelegere a receptorului vizat) care determină decizia lui Dosoftei de a relua explicațiile în fragmentul denumit *tîlc* este obscurizarea sensului, din cauza topicii care o reproduce pe cea din original (plasarea complementului indirect la începutul frazei și a verbului spre final), sau cantitatea mare de informație rămasă implicită (de exemplu, episoadele biblice la care se face trimitere în fragment). Modalitățile de eficientizare a discursului, în termenii lui E. Nida, adică de a face ca sensul să fie perceput de receptor, sînt, în acest caz:

- indicarea sursei biblice prelucrate aici: din cîntecul lui Moisi, peasna cea dintăi de la stihologhii, unde dăzice: „Să cîntăm Domnului slăvit ce să proslăvi, calul și călărețul au aruncat în mare!” (fragment care apare, cu aceeași formă, în Psaltirea de-nțăles);

- adăugarea unor informații suplimentare, de ordin cultural, pe care Dosoftei le presupune absente la receptor, detaliile despre oastea egiptenilor: *și teleagele ceale de her cu armată cum era pre-atuncea, de ieșiia la război cotigă pre 2 roate, coșul de oșăl cu 2 cai și din coș zvîrliia cu fușturi ascuțite viteajii de trecea prin platoșe*, pentru a sublinia, prin antiteza dintre cu mijloacele modeste ale israeliților, anvergura ajutorului divin;

- marcarea clară a succesiunii evenimentelor și a relației dintre ele, prin utilizarea conectorilor;

- restituirea topicii obișnuite a limbii române: și noi, creștini, să-i cîntăm cîntec de izbîndă lui Hristos ce ne-au izbăvit de Faraon;

- glosa lexicală propriu-zisă: *poeticul, adecă tvorețul, făcătoriul canoanelor*, în care un neologism (în vremea respectivă; prima atestare a termenului *poetic*, în TDRG, este la Dosoftei, în *Viața și petrecerea svinților*) este echivalat printr-un slavonism care circula în epocă (*tvoreț*, folosit și de Varlaam) și apoi explicat;

- în sfîrșit, nivelul ultim al intervenției mitropolitului în vederea clarificării sensului și, mai ales, a eficientizării traducerii îl constituie propunerea unei lecturi alegorice a textului și decodarea sensului prin decriptarea metaforelor: Egiptul este iadul, Faraon este diavolul, apa simbolizează botezul, care înlătură păcatul; observăm, aici, utilizarea pronumelui personal de persoana I pentru actualizarea sensului și implicarea receptorului.

Cel de-al doilea pasaj pe care l-am ales pentru ilustrarea modalității în care Dosoftei înțelege să reconstituie sensul textului tradus este extras din Canonul la Peatdeseatniță (Cincizecime); fragmentul slavon și traducerea românească sînt reproduse în coloane paralele:

Жже съвъшыше сжлж ђченікоѡмъ Хѣ, дѡмдеже ѡвлечѣтеса рекжль еси. Сѣдїте въ иерѡсалїмѣ, азже іакѡ мене ѡпешїпелѡ инѡгѡ, дѡха моѡгѡже ѡ ѡчѡ пѡслѡ, ѡнемже ѡпвръдїпеса.

Иїже вожїпвнагѡ дѡха нашѣдшаа сіла, раздѣлшїїеса древле глась, злѣ єдїнѡ мислінашѡ въ єдїнѡ мїслїе вжїпвнѣ съвъкѡпї раздмь, въраздмлжци вѣрныа прѡцж, ѡненже ѡпвръдїхѡмса.

Acea de sus puteare, ucinicilor, Hristoase, până veți îmbrăca-vă, dzîsu-le-ai, sedet în Ierusalim, iară eu ca mine mîngîitor pre altul, duhul mieu ș-a părintelui, voi trimite, de care veți întări-vă.

Acea dumnădzăiască a duhului pogorîta puteare, acel despărțit de mult glas cu rău ce sfătuisă, într-o-ntinsoare de sfat dumnădzăiaște le-au împreunat mintea, înțelepțind pre credincioș cu troița, de carea ne-am întăritu-ne.

Tîlc:

Aicea aduce istoria cum această dumnădzăiască a Duhului Svînt puteare ce s-au pugarit pre svinții apostoli au împreunat sfatul și știința la un loc, care mai de mult iarăș această svîntă puteare au împărțit limbile acelor ce cutedzasă de făcea turnul; că era lumea toată strînsă de luca și avea graiul unul toț, pre o limbă grăia toț. Și pentru acea greșală s-au pugarit Dumnădzău și le-au despărțit limba în 72 de limbi. Iară acmu la svinții apostoli s-au pugarit Dumnădzău și le-au împreunat limbile toate, că apostolii grăia pre o limbă și toate năroade de prin toate țările audzîia cineș limba sa și-nțalegea propoveadaniia svinților apostoli, precum spune la Deanie, glas 2, verș 6: *Сънидеса нарѡдъ исмѣсиса іакѡ слишѡхъ єдинъ кѡждоихъ свѡимъ іазыкомъ глѡцихъ, ипрѡчаа.* Și să-implu lumea de darul lui Dumnădzău în svînta troița creștinîndu-să și înțelepțindu-să (III 108^r-108^v).

*

Și în acest caz, *neajunsurile* traducerii literale, prin raportare la un receptor necunoscător de slvonă, sînt obscurizarea sensului din cauza topicii (intercalarea planului auctorial, al *poeticului*, cu cel al personajului - Hristos; dislocarea grupului alcătuit din regent și atribut sau propoziție atributivă: *acel despărțit de mult glas cu rău ce sfătuisă*); neprecizarea actanților; utilizarea mai ales a termenilor cu sens abstract.

Modalitățile de eliminare a acestor neajunsuri și de recuperare a sensului sînt similare celor discutate mai sus:

- rezumarea episodului despărțirii limbilor, prin care se clarifică sintagma obscură *acel despărțit de mult glas cu rău ce sfătuisă*, la care se adaugă trimiterea la sursa biblică vorbește despre darul limbilor;

- expansiunea sintactică - de exemplu, a atributului în propoziție atributivă: *pogorîta puteare / puteare ce s-au pugarit pre svinții apostoli*;

- precizarea actanților / personajelor: *lumea care luca la turn și uneltea împotriva lui Dumnezeu; Dumnezeu care desparte limbile; apostolii*.

O privire globală asupra fragmentelor de tîlcuri arată modalitățile cel mai frecvent utilizate de mitropolit pentru reconstituirea sensului:

- precizarea surselor biblice ale cîntării respective, eventual însoțită de rezumarea întîmplării biblice la care se face referire sau de reproducerea (probabil din memorie, pentru că de cele mai multe ori este inexactă) a versetului respectiv, pentru a extrage sensul și a oferi un suport al lecturii metaforice: *Elcana avea 2 femei. Fenana-i făcea cuconi, Anna era stearpă; și, muștrată de Fenana, feace rugă la Dumnădzău, și ruga ei rumpsă legătura sterpiei din zgăul ei, de născu pre*

Samoil proroc, și rumpsă și mustrarea ce o mustra Fenana. Așa svînta besearică mairte cînd era stearpă o mustra ceia cu leagea, adecă evreei, iară acmu aceea mustrare s-au rumt, că besearica noastră plodeaște sufleteaște cuconii săi dintru Hristos, bărbatul ei (III 109^f);

- descifrarea, prin apelul la clasificatori, a metaforelor sau a metonimiile textului: *cînd cădem în primejdile valurilor lumii ..., și cînd iarăș cădem de ne înghite chitul păcatelor (III 86^v);* clasificatorii pot avea inclusiv dezvoltări propoziționale: *Îmbătrînită, Doamne, lumea de multe greșeale vs Aceasta lume de gios carea au greșit de Ț-au ieșit din svînta poruncă și s-au vechit și s-au îmbătrînit în păcate (III 79^v).* Am întilnit o situație în care o metaforă generează o triplă explicație: *„Cu nuorul cel iușor” iaste întâi svînta ficioară Mariia ce l-au purtat în pîntece și în brațe. Al doile rînd, „nuor iușor” iaste cinstitul său trup ce poartă plinul dumnădzăirei, că svinția sa iaste Dumnădzău deplin, săvai că-i și om deplin. A treia oară iaste sîngură vîrtucioasă a lui puteare, c-au făcut toate cîte au vrut și ne-au și spăsît. (III 83^v);*

- explicarea sau echivalarea împrumuturilor sau a calcurilor după slavonă (Bogonacealie iaste un cuvînt legat din 2, dumnădzăiască-ncepătorie, adecă că svînta troiță iaste începătoare de dumnădzăire și de domnie, *господь началіе*, III 121^f) sau a unui termen care i se pare prea vag;

- precizarea actanților care în traducerea literală sînt semnificați doar prin pronume;

- marcarea raportului dintre evenimente, prin utilizarea conectorilor: *Îmbătrînită, Doamne, lumea de multe greșeale, o ai înnoit cu patima și învierea ta. Te-ai suit cu nuărul purtat spre ceale cerești, slava slăvii tale. vs Aceasta lume de gios carea au greșit de Ț-au ieșit din svînta poruncă și s-au vechit și s-au îmbătrînit în păcate, acmu svinția ta o ai înnoit și o ai întinerit cu patimile și cu svîntă învierea ta. Și deac-ai împlut toată spăseniia noastră, te-ai suit în carită de nuăr de te-ai aședzat la lumea cea de sus (III 79^v);*

- reconstruirea frazelor, utilizarea unor construcții mai simple din punct de vedere sintactic;

- explicații lexicale (heruvimi, svinții îngerii cei cu feațe de prunci nezlobivi, III 77^f);

- utilizarea termenilor concreți în locul celor abstracti;

- utilizarea termenilor cu sens mai precis în locul celor mai vagi: *Sculatu-te-ai a treia dzî, acel pre fire fără moarte vs a treia dzî ai învis (III 78^v);*

- compararea, pentru explicitare, cu situații din viața cotidiană: verbul *au plămădit*, de exemplu, prin care este echivalat *сѣздѣ* din original: *nepărăsît roagă-l de toată încungiurarea să mîntuiască pre carii au plămădit*, este reechivalat prin *au zidit* în fragmentul explicativ, după care sensul său este ilustrat prin referire la o situație obișnuită: *adecă așa lesne cum soagem noi pita din aloat, și deacii o și coacem de ni-i de saftu vieții, așa lesne svinția sa ne-au frămîntat din lut și ne-au sopt și ne-au însufleșit (III 78^f).*

Unele tîlcuri au rolul de a explica un anumit concept teologic: „lumină din

lumină” (III 99^r), treime (III 120^r), providență (III 121^r), misterul întrupării divinității (III 111^r) și natura duală a lui Hristos (III 110^v) etc. De multe ori, glosele sînt focalizate spre receptor, pe care îl orientează spre un anumit nivel de lectură și spre anumite sensuri, îl trimit la sursa biblică, actualizează sensul textului prin implicarea receptorului (prin pronumele *noi*), amplifică secvențe insistînd asupra unei nuanțe semantice. Alteori, direcția tîlcurilor pare să fie spre textul însuși, fragmentul explicativ constituind un metadiscurs: *Aicea aduce din cuvintele prorocului Isaiei poeticul și face un feali oarecare de înfășărare, prosopoporian, și dzîce să picureadze sau să stropască preste noi de sus nuorii bucurie și veselie veacinică* (III 87^v). Explicarea unui concept se face inclusiv prin indicarea echivalențelor din limbile de cultură (latină, greacă): *ființa să cheamă lătineaste substanție, greceaste usia, rumîneaste ființă* (III 94^r) pentru ca cei care cunosc aceste limbi să poată reconstitui sensul; în același timp, o astfel de glossă mărturisește și dificultatea echivalării în limba română, aflată la începutul constituirii unui aspect literar și a unei terminologii filosofice, a unor astfel de concepte (și de aceea, după această echivalare, urmează o definiție a conceptului *ființă* și explicații asupra aplicării acestuia la nivel teologic).

Cîteodată, Dosoftei își asumă rolul poeticului păstrînd, în textul reconstruit, persoana I: Amețit de spumele valurilor lumii cu curabiia necat de păcate și a stricătoare de suflet hiară aruncat ca Ioná, Hristoase, strig ție: „De aducătoare morții adîncime scoate-mă!” vs (în tîle) Așea și eu, Doamne, amețit de turbureala mării de mă loveaște greață, ce vor să mă neace grijile aceștii lumi cu curăbiari cu tot, adecă păcatele, și sînt aruncat nu chitului ce mănîncă la trup, ce chitului ce mănîncă suflete; ce mă rog: scoate-mă cum ai scos pre Iona. (III 114^r).

Necesitatea explicării darului limbilor provoacă o divagație care urmărește să arate cum de erau strînși la Ierusalim, atunci cînd Dumnezeu trimite acest dar, reprezentanți ai mai multor popoare, dintre care multe nici nu credeau în Dumnezeu, ci în zei. Fragmentul, care se întinde pe cîteva pagini (III 123^v-124^v), începe cu o prezentare a zeilor greci și latini, care pare o prelucrare după Eusebiu de Cezareea, de la care este preluată și afirmația că aceștia nu au origine divină, ci sînt oameni investiți cu titlul de zei. Pasajul îi aparține cu siguranță lui Dosoftei, după cum indică interogația retorică (*dară de unde știi ei și cine-i îndrepta?*- spre locul în care erau adunați israeliții) și contextualizarea (*ca și până astădz, cum vedem, că jidovii grăiesc nemțeaste și frînceaste și ruseaste, iară limba sa o au uitat.*).

*

Prezența acestor pasaje originale, pe care le-am discutat ca pe o componentă a textului tradus, și anume aceea a cărei misiune este restituirea sensului, indică manifestarea, la Dosoftei, a unui alt fel de viziune asupra actului traducerii, cea în care receptorul devine „miza reală a traducerii” (Al. Gafton, *Traducerea ca literă și glosa ca spirit*, p. 2); tîlcurile (pe care nu le-am întîlnit nicăieri în altă parte ca

fenomen cu o asemenea amploare¹¹) reprezintă o modalitate ingenioasă de a satisface necesitatea transmiterii sensului, prezervând, totodată, forma originalului.

Bibliografie

- Gafton, Alexandru, *Considerații asupra rolului glosei în vechile texte românești*, în „Philologos”, Anul I, nr. 1-2, (1), iunie 2005, p. 79-112
- Gafton, Alexandru, *Traducerea ca literă și glosa ca spirit*, Comunicare susținută în deschiderea Conferinței Internaționale „Limbă și literatură - repere identitare în context european”, Pitești, 4-6 iunie 2010
- Miklosich, Franz, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862-1865
- Miller, J., *The Prophetologion - The Old Testament of Byzantine Christianity?*, în *The Old Testament in Byzantium*, Edited by Paul Magdalino and Robert Nelson, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2010, p. 55-77
- Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, București, 2008.
- Nida, Eugene, Taber, Charles, *The theory and practice of translation*, Leiden, 1969
- Nida, Eugene, *Towards a science of translating. With a special reference to principles and procedures involved in Bible translating*, Leiden, 1964
- Ștrempel, G., *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei*, vol. 1-5, București, 1978-1992

¹¹ Astfel de pasaje explicative, dar mult mai puține ca număr, se întîlnesc și în *Psaltirea în versuri*.